

BISERICILE DE LEMN DISPĂRUTE ALE BANATULUI. CÂTEVA MĂRTURII DIN VALEA ALMĂJULUI

DISAPPEARED WOODEN CHURCHES OF BANAT.
SOME TESTIMONIES FROM THE ALMĂJ VALLEY

Pr. dr. Daniel Alic

Abstract: Each historical region bears a distinct imprint of the way in which faith was expressed in the configuration and adornment of places of worship. Banat is the place where multiculturalism, multiethnicity and religious diversity have created particularities, specificities and distinctions, present in all historical stages, as well as in social and cultural dynamics. In this context, the churches built in Banat have a turbulent history, subject to frequent political changes, cultural and social developments and influences. The wooden churches of the Banat communities, which were present in large numbers at the beginning of the 18th century, began to decline as they were replaced by wall churches. The history of Banat's wooden churches, now deserted, is interesting and not at all monotonous. It is not just that churches were built by local craftsmen or craftsmen from other areas, which over time have perished. Documents and tradition also speak of churches displaced from one part of Banat to another or brought from parts of Transylvania.

Keywords: Banat, Almăjului Valley, wooden churches, local craftsmen, disappeared churches

Arhitectura eclesiastică și arta iconică s-au îngemănat fericit în vechile biserici ale spațiului românesc. Fiecare regiune istorică poartă o amprentă distinctă a modului în care credința s-a exprimat în configurația și podoaba locașurilor de cult. Banatul este locul unde multiculturalitatea, multietnicitatea și diversitatea religioasă au creat particularități, specificități și distincții, prezente în toate etapele istorice, precum și în dinamica socială și culturală. În acest context, bisericile ridicate în Banat au o istorie zbuciumată, supusă deselor schimbări politice, evoluțiilor și influențelor culturale și sociale.

Până în anul 1552, când Banatul a fost ocupat de turci, bisericile comunităților din Banat erau în marea lor majoritate din lemn. Stăpânirea turcească nu a interzis credința locuitorilor din Banat, dar a impus interdicția de a se construi lăcașe de cult creștine. După trecerea Banatului sub administrație austriacă la începutul sec. al XVIII-lea, prohibiția impusă anterior a fost ridicată, lucru ce a condus la un proces general (prezent în epocă și în Transilvania) de ridicare a numeroase biserici de zid, care înlocuiau pe cele de lemn.¹ Tot această etapă istorică facilitează pătrunderea stilului baroc cu forme provinciale și deja ușor clasicizante în arhitectura eclesiastică românească.²

Bisericile din lemn ale comunităților din Banat, prezente în număr mare la începutul secolului al XVIII-lea, au început să scadă prin înlocuirea lor cu biserici de zid. Definitiv pentru această afirmație este documentul din 24 iulie 1759³ al mitropolitului Pavel Nenadovici de Carloviț, care, în vederea împărțirii administrative a eparhiilor, trimite împărătesei Maria Tereza o statistică cu toate locașurile de cult din Banat. Conform acestei scrisori, din 268 de biserici doar patru erau din cărămidă arsă, celelalte, în majoritatea lor covârșitoare, la data statisticii, erau construite din nuiele cu pământ sau din lemn. Multe localități nu mai aveau biserici, acestea fiind distruse de timp sau de evenimente nefericite. Aceste biserici de lemn au fost înlocuite treptat cu biserici de zid. În secolele XVIII și XIX biserici de lemn s-au construit doar în localitățile mici, fără posibilitate de a ridica un edificiu de cult. Astăzi au mai

1 *Istoria Artelor plastice în România*, București, 1970, vol. II, p. 175.

2 Adriana Buzilă, *Pătrunderea stilului baroc în arhitectura tradițională românească a Banatului în sec. al XVIII-lea*, în „Analele Banatului – Etnografie-artă”, p. 209-210.

3 I.D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, p. 284.

rămas în Banat 30 de biserici, 26 în județul Timiș, 3 în județul Caraș-Severin și una în Banatul sârbesc.⁴

Istoria bisericilor de lemn bănățene, astăzi dispărute, este interesantă și deloc monotona. Nu doar că s-au construit biserici cu meșteri locali sau din alte zone, care în timp au pierit.⁵ Documentele și tradiția vorbesc și despre biserici strămutate dintr-o localitate în alta a Banatului, cum e cea din Berini,⁶ sau aduse din părțile Ardealului (biserica „Sfânta Cuvioasă Parascheva” din satul bănățean Crivina de Sus, comuna Pietroasa, strămutată, în 1713, tocmai de pe Valea Mureșului, din actualul centru comunal Ilia⁷; biserica din Vorța, menționată de conscripțiile anilor 1733, 1750 și 1761-1762, strămutată în jurul anului 1939 în zona Timișoarei, într-un loc neidentificat⁸ și biserica „Sfânta Cuvioasă Parascheva” din Sălciva, jud. Hunedoara ridicată în ultimii ani ai secolului al XVIII-lea și strămutată în anul 2010 în municipiul Călărași.⁹

Pentru că o cercetare completă asupra bisericilor din lemn dispărute din Banat este o *întreprindere* extrem de amplă, în cele ce urmează vom face câteva precizări despre bisericile de lemn din zona etnografică bănățeană numită Țara Alămjului, din păcate astăzi completamente dispărute. Urmând unele surse de arhivă și tradiția locală, vom încerca să identificăm și să descriem primele lăcașuri de cult construite din nuiele sau lemn care, în ciuda materialului perisabil din care erau construite, au rămas în istoria orală a acestor locuri ca toposuri importante pentru comunități.

4 Nicolae Săcară, *Bisericile de lemn dispărute din Banat*, Editura Excelsior Art, Timișoara 2002.

5 Victor Jurca, *Biserici monument dispărute: biserica veche de lemn din Lăpușnic-Bara* („Altarul Banatului”, 7-9/1996, p. 100-103);

6 Liliana Roșiu, *Considerații privind strămutarea, ca soluție extremă de salvare a unor biserici de lemn din județul Timiș*, în „Memoria satului românesc I”, Timișoara, 1977.

7 Andrei MEDINSKI et alii, *Cărările credinței. Biserici de lemn monument-istoric din județul Timiș*, Timișoara, Edit. Graphite, 2006, p. 56-59.

8 Ioan BOROȘ, *Diecesa Lugojului. Șematism istoric*, Lugoj, Tip. Ioan Viranyi, 1903, p. 351.

9 I. Ioana Cristache-Panait, *Arhitectura de lemn din județul Hunedoara*, București, Edit. ARC 2000, 2000, p. 156-160; Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reșița, Edit. Eftimie Murgu, 2011, p.368-369; Idem, *Biserici de lemn hunedorene „călătore”* în vol. „Pastorație și misiune în diaspora. 20th International Symposium on Science, Theology and Arts (ISSTA 2021)”, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2021, p. 148.

În ținutul Almăjului, bisericile din nuiele sau lemn, ca de altfel pe întreg cuprinsul românesc, încă de la întemeierea lor, s-au evidențiat ca puternice centre de „cultură și spiritualitate românească”, păstrând vie ideea de unitate a poporului român.¹⁰ Prin ceea ce au reprezentat, au constituit o mărturie palpabilă a fenomenului de continuitate și statornicie pe aceste locuri. Cu toate că dovezile sunt destul de sărace în sprijinul temei noastre, nu putem să nu abordăm existența acestor biserici, puțin tratată de specialiști în spațiul nostru de investigație.¹¹

Tradiția orală, existența cronicelor parohiale mai vechi, memorialistica cărților de cult, descoperirile întâmplătoare, precum și unele lucrări de specialitate ale preoților (multe rămase în manuscris) dovedesc că aceste biserici au existat.

Constructorii acestor biserici au fost meșterii locali, oameni care și-au exprimat gândul prin planimetria creatoare a locașurilor de cult sfinte, nu mult deosebite ca arhitectură de casele locuitorilor. Cum lemnul n-a constituit o greutate pentru obște, fiind la îndemână peste tot, mai ales dacă ținem seama că majoritatea satelor almăjene sunt așezate la poalele dealurilor împădurite, a reprezentat o modalitate de expresie prin prelucrarea lui.

Bisericile ridicate de almăjeni au fost edificii frumoase, în mijlocul așezării, pe un loc mai înalt, dând măreție în plus lăcașului. Construcția din nuiele sau lemn se explică și din alt punct de vedere. Teritoriul aflat mereu în disputa stăpânilor, construcția unei astfel de biserici este aleasă de comunitățile umane cel puțin din două motive: unul ar fi instabilitatea așezărilor iar altul ar fi procurarea materialului.

Primul este o realitate istorică, iar cel de al doilea fenomen îl reprezintă lipsa dovezii arheologice. În măreția bisericilor ridicate, constructorii și-au pus toată măiestria și priceperea lor, acestea reprezentând pentru ei puterea de expresie și voința a credinței ca un lucru sfânt și durabil.

Dată fiind construcția acestor biserici din nuiele sau bârne, materiale atât de perisabile¹², acestea n-au putut lăsa urme

¹⁰ Dimitrie Antonescu, *Originea dacică a arhitecturii bisericilor transilvănene din lemn*, în „Îndrumătorul Pastoral”, Alba Iulia, II, 1978, p. 85.

¹¹ Gheorghe Rancu Bodrog, *Spiritualitatea populației almăjene*, capitol în vol. „Almăjul de ieri, de azi și de mâine” (coord. Păun Ion Otiman), Editura Academiei Române/Editura ArtPress, București/Timișoara, 2017, p. 726.

¹² Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ed. II-a, București, 1928, Vol.I, p. 20.

concludente din punct de vedere arheologic dar, în același timp, nu se poate trece cu vederea peste unele informații care ar putea ușura formarea unei imagini credibile despre bisericile din vremuri trecute, edificii de cult, simbol al vieții materiale și spirituale al almăjenilor.¹³

În documentarea de față s-a avut în vedere informația orală, toponimia locală, conscripții de biserici, însemnări manuscris pe cărțile vechi bisericesti, cronici parohiale vechi, descoperiri arheologice, care pot constitui puncte de reper în descrierea multor asemenea biserici.

Nu se poate concepe o obște românească fără biserică, motiv pentru care odată cu atestarea primelor sate cu ocazia unor danii sau diplome împărătești, opinăm că în acestea existau asemenea construcții. În conscripția din anul 1690¹⁴, se amintesc printre contribuabili și „preoții”, de unde deducem că aceștia serveau într-o biserică.¹⁵

Indiferent de unde vine informația legată de existența bisericilor din nuiele sau lemn, trebuie tratată cu multă atenție, iar veridicitatea datelor mult cântărită. Aceste date trebuie puse în strânsă legătură și cu existența fenomenului în zonele limitrofe Almăjului pentru a ne putea alinia la adevărul istoric.

*În secolul al XVIII-lea apar o serie de acte normative care reglementează funcționarea Bisericii Ortodoxe. Astfel, în octombrie 1751, ia ființă la Viena Deputațiunea illirică de care depindeau și chestiunile bisericii ortodoxe din Banat. În anul 1754 apare *Militargreozrechte*, lege ce prevedea, printre altele, că preoților, în caz de judecată, să li se aplice dreptul canonic, apoi, ca fii de grăniceri, beneficiază de dreptul de uzufruct asupra pământului, fiind obligați ca în schimb să dea un om de serviciu pentru armată.¹⁶ În mai 1771 apare *Rescriptul Illiric*, dat de*

13 Pr. C. I. Buracu, *Din trecutul bisericilor din Almăj*, în „Foaia Diecezană”, nr. 18, 19, 20/ 1931.

14 Pr. D. Puia, *Biserici de odinioară*, manuscris dactilografiat aflat în Biblioteca prof. Gheorghe Rancu (Toate citările din Biblioteca prof. Gheorghe Rancu au fost făcute apud: Gheorghe RANCU BODROG, *Spiritualitatea populației almăjene*, capitol în vol. „Almăjul de ieri, de azi și de mâine” (coord. Păun Ion OTIMAN), Editura Academiei Române/ Editura ArtPress, București/Timișoara, 2017. În anul 2023 profesorul Gheorghe Rancu a trecut la cele veșnice).

15 Florian Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești*, Oradea, 1990 p. 115.

16 Gh. Cotoșman, *Episcopia Caransebeșului până în pragul sec. al XIX-lea*, Caransebeș, 1941, p.141.

împărăteasa Maria Tereza, prin care se stabilesc drepturile și îndatoririle Mitropolitului, Episcopului și ale preoților. Odată cu reglementarea drepturilor și îndatoririlor preoților, prin actele normative elaborate sub presiunea exercitării dreptului la credință a românilor, Curtea de la Viena mai preciza: „nimene altul afară din supușii țărilor noastre să se popească”, oprind astfel exodul preoților și călugărilor din alte țări și „*nu se permite sfințirea preoților din ținuturile turcești*” (nici din Muntenia).

Așa se face că încă de la începutul secolului al XVIII-lea însemnările manuscrise încep să se înmulțească și să confirme tot mai mult existența lăcașelor de cult, ceea ce ne face să conchidem că acestea au existat cu mult înainte, odată cu obștea celor 20-30 de colibe adunate la poalele unui deal sau pe valea unei ape. Existau, în aceste biserici, rar la noi, copiști pentru multiplicarea cărților de cult atât de rare și foarte scumpe. O astfel de însemnare¹⁷ o avem la biserica din Rudăria pe Octoih de Râmnic 1760: „Sfîrșitu-sau această sfință dumnezeiască karte care se kiamă STRASNIK, lumina sufletului și mîngîierea inimilor skîrbite, prin mine păcătosul smeritul și mult păcătosul Semion Marsaunovici (Simion Mureșan), magister fiind în Roderia, aprilie 1784”.

Odată cu trecerea timpului, mărturiile devin tot mai numeroase. Conscripțiile din secolele XVIII și XIX sunt concludente în acest sens. Prin vizitele canonice¹⁸ ale ierarhilor se fac referiri la starea bisericilor, hramul acestora, precum și la materialul din care aceste biserici sunt construite. Într-o așezare răsfirată cât și după disciplinarea satelor (1770), biserica reprezenta, pentru comunitatea sătească, clădirea cea mai impozantă și respectată din sat. Mai trebuie amintit faptul că până în anul 1770 biserica îndeplinea și o funcție funerară. Avea împrejurul său cimitirul, acolo unde înainte de a fi înmormântați cei trecuți la cele veșnice, erau, pentru moment, depuși în biserică pentru slujba de înmormântare. În locul menționat, al bisericilor vechi din lemn din unele localități almăjene, a rămas câte o cruce, amintind contemporanilor de biserica și cimitirul vechi. (Morminți – Șopot, Cimitirul Bătrân – Pătaș, Sat Bătrân – Prigor, La Cruce Croul cu jale - Mocerîș).

17 C. I. Buracu, *Din trecutul bisericelor din Almăj*, în „Foaia Diecezană”, nr. 20/1931, p. 6.

18 Cea mai veche vizită canonică, cu date precise, datează din anul 1773 din partea Episcopului Vichentie Vidac (1759 – 1774), apoi mitropolit la Carloviț (1781), următoarea vizită certă, atestată documentar, a fost a episcopului Iosif Ioanovici de Sacabent al Vârșetului în anul 1797 ocazie cu care au fost sfințite de arhieru mai multe biserici din Almăj.

Până la regularizarea satelor, acestea erau răspândite pe coastele domoale ale dealurilor, sub scutul natural al pădurii sau pe văi, profitând de solul prielnic pentru agricultură. În mijlocul acestor comunități s-au construit și bisericile care au avut aceeași soartă ca și a satelor când acestea erau prădate. Mai mult bisericile, se întâmpla sub atacurile turcilor, erau transformate în adăposturi pentru armată și cai asupra cărora dușmanii își vărsau toată furia, unele dintre ele fiind chiar incendiate. Dar parcă aceste nenorociri nu erau de ajuns. Peste ele se mai abăteau inundații (Șopot)¹⁹, incendii (Prigor, Prilipeți)²⁰, precum și uneori mentalitatea locuitorilor de a părăsi biserica veche din lemn și a construi alta mai impunătoare, ajungând la construcția bisericilor de zid, în marea lor majoritate ridicate la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX – lea.

*Încă din secolul al XVIII-lea, în anul 1779*²¹, Consiliul locumtenențial preciza că „acolo unde sunt cel puțin 30 de familii se pot ridica biserici de orice formă și din orice fel de material” cu aprobarea oficialităților imperiale numai dacă „contribuabilii nu suferă prea mult”.

Bisericile de lemn au dispărut din peisajul rural, mai ales după construcția celor din zid, fiind vechi și impracticabile, iar din lemnul rezultat în urma demolării s-au construit, nu odată, locuințe (Lăpușnic)²². Dispariția a bisericilor din lemn, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, a atras după sine și distrugerea unor comori inestimabile din arhitectura satelor noastre. Oricât de săracă ar fi fost bisericuța din lemn a satului, aceasta avea în interior icoane, sfeșnice, masă și alte obiecte de cult care, cu timpul s-au pierdut, pomenindu-se foarte rar despre ele (Prilipeți, Rudăria, Bănia, Șopot).

Rămâne, de asemenea, de reliefat construcția acestora, care spre deosebire de bisericile de zid la care se angajau meșteri de cele mai multe ori din Imperiu, bisericile din lemn au fost construite de săteni prin „*lemnarii*” satelor noastre care beneficiau de

19 Pr. P. Bogoievici, *Cronica parohială Șopot*, manuscris dactilografiat aflat în Bibl. prof. Gheorghe Rancu.

20 Pr. P. Ciucur, *Cronica parohială Prilipeț*, Pr. C.I.Buracu, *Din trecutul parohiei Prigorului cu filiala Putna*, însemnare pe Evanghelia de la Râmnic 1784 din satul Prigor.

21 Ioan Dimitrie Suci, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980, p. 431 (Doc. 154).

22 Dr. I. Schinteie, *Monografia parohiei Lăpușnicu Mare*, manuscris dactilografiat aflat în Biblioteca prof. Gheorghe Rancu.

materialul de construcție și priceperea lor fără prea multe eforturi materiale.

Bisericile de lemn din Almăj nu s-au bucurat de o analiză amănunțită într-un repertoriu întocmit după o cercetare exhaustivă. Acestea au fost aduse în discuție de preoții satelor noastre prin cronicile parohiale, mai ales cele întocmite după Chestionarul istoricului Gheorghe Cotoșman²³, precum și câteva lucrări (rămase în manuscris) ale preoților și dascălilor: Coriolan Buracu²⁴, Dimitrie Puia²⁵, Petru Ciucur²⁶, Ioan Nedici²⁷, Pavel Bogoevici²⁸, V. Nemiș²⁹, Nicolae Novacovici³⁰, Vasile Popovici³¹, Nicolae Bădini³², care au tratat, în trecut, și tema bisericilor din lemn din zona Almăjului.

BISERICA DE LEMN DIN BĂNIA³³

Este atestată documentar din anul 1750 existența unei biserici de lemn, ridicată sub episcopul Ioan Gheorghevici, pe locul numit *Pră Vale lângă partea de sat cu același nume. Dintr-o conscripție a anului 1774, aflăm că „biserica era veche și în stare de ruină” și avea Hramul Nașterea Maicii Domnului. Cu prilejul vizitei episcopului în zonă se recomandă credincioșilor să-și ridice un nou lăcaș de cult. Dacă la mijlocul secolului al XVIII-lea biserica*

23 Gheorghe Cotoșman, *Chestionar*, în „Foaia Diecezană” nr. 12/1946, p. 8.

24 I. C. Buracu, *Din trecutul bisericilor din Almăj*, în „Foaia Diecezană”, nr. 18,19,20 /1931.

25 Pr. D. Puia, *Bisericile de odinioară*, manuscris dactilografiat aflat în Biblioteca prof. Gheorghe Rancu.

26 Pr. P. Ciucur, *Cronica parohiei Prilipeț*, manuscris dactilografiat aflat în Biblioteca prof. Gheorghe Rancu.

27 Pr. I. Nedci, *Monografia parohiei Lăpușnicu Mare*, manuscris dactilografiat aflat în Biblioteca prof. Gheorghe Rancu.

28 Pr. P. Bogoevici, *Cronica parohiei Șopot*, manuscris dactilografiat aflat în Biblioteca prof. Gheorghe Rancu.

29 Prof. V. Nemiș, *Bisericile din Almăj*, manuscris dactilografiat aflat în Biblioteca prof. Gheorghe Rancu.

30 Arhiva Mitropoliei Banatului, Fond *Cronici parohiale*, Dosar G, nenumerotat, *Cronica parohială Gârbovăț* întocmită de pr. Nicolae Novacovici.

31 Pr. Vasile Popovici, *Monografia comunei Pătaș*, Caransebeș, 1914.

32 Arhiva Mitropoliei Banatului, Fond *Cronici parohiale*, Dosar D, nenumerotat, *Cronica parohiei Dalboșeț*, întocmită de pr. Pr. N. Bădin.

33 Ioan Dimitrie Suci, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului* în Statistica Eparhiei Caransebeșului, Vârșeț, 1 ianuarie 1751. s

era veche și ruinită, presupunem că începuturile ei datează încă din secolul al XVII-lea.

Biserica ridicată la îndemnul episcopului a fost tot din lemn, construcția ei definitivându-se în anul 1797, lângă vechiul cimitir din localitate. Hramul bisericii a rămas același și îl aflăm dintr-un antimis sfințit și păstrat mult timp în altarul bisericii. Chiar după construirea bisericii din zid, bisericuța din lemn a dăinuit până târziu. Prof. N. Andrei face următoarea precizare: „din biserica de lemn se mai păstrează două icoane vechi pe lemn, în fața strănilor, iar patru au fost ridicate de Mitropolia Banatului din Timișoara și sunt expuse în Muzeul Mitropoliei Banatului”. Se menționează și primul preot ca fiind preotul Radul (1751)³⁴.

BISERICA DE LEMN DIN BORLOVENII VECHI

Borloveniul a avut biserică din lemn atestată prin anul 1776 cu Hramul *Adormirea Sf. Apostol și Evanghelist Ioan*. Biserica se afla pe plațul cu nr. 67, proprietar Solomia Copie, unde se află o cruce ridicată în 14 aprilie 1826, la stăruința preotului Iancu Pistrilă și a comitetului bisericesc, care să amintească de biserica din

³⁴ Reconstituirile bisericilor de lemn din Valea Almăjului au fost făcute de Maria Ghioambă, desenator la Muzeul Banatului Montan, Reșița. Apud Gheorghe Rancu Bodrog, *Spiritualitatea populației almăjene...*, p. 732-738.

În *Statistica din 1757 Borloveniul nu avea biserică dar este amintit ca preot paroh Pavel Ciotul*.³⁶ Biserica a fost mistuită de flăcări într-un puternic incendiu care a cuprins o mare parte din sat în anul 1780. În anul 1804 satul avea biserică din bârne, care s-a spart abia în anul 1825³⁷, iar în anul 1807 a început a se zidi biserica din zid.³⁸

BISERICA DE LEMN DIN BOZOVICI

La Bozovici este consemnată cea mai veche biserică de lemn din zona Almăjului, în anul 1732³⁹. Biserica se găsea amplasată în centrul aşezării (parcul de astăzi), iar în jurul ei era cimitirul vechi⁴⁰.

În anul 1770, *Episcopia* a interzis înhumarea morţilor în avlia bisericii, iar pentru cimitir s-a căutat alt loc, biserica rămânând tot

35 I. Borchescu, *Despre biserica Borloveniului*, manuscris dactilografiat aflat în Biblioteca prof. Gheorghe Rancu.

36 Ioan Dimitrie Suci, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului* vol I, p. 231

37 I. Borchescu, *Despre biserica Borloveniului*, p.4, manuscris dactilografiat aflat în Biblioteca prof. Gheorghe Rancu.

38 C. I. Buracu, *Din trecutul bisericelor din Almăj*, în „Foaia Diecezană”, nr.20/1932, p.6.

39 Petru Bona, *Episcopia Caransebeşului*, Editura Marineasa, Timişoara, 2006, p. 253

40 Daniel Alic, *Parohiile și protopopiatele Episcopiei Caransebeşului. Micromonografii*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017, p. 297.

acolo, în centrul aşezării. În Conscripția din 1751 Bozoviciul avea două parohii în care slujeau preoții Alexandru și Nicolae⁴¹. Statistica bisericilor din Eparhia Caransebeşului (1757) găseşte Bozoviciul amintit cu biserică de lemn ridicată sub episcopul Maxim⁴² în anul 1732, preot slujitor Alexandru Popovici, cu Hramul *Înălțarea Domnului*. Biserica era construită din bârne de stejar, tencuită, și în exterior, acoperită cu șindrilă. Interiorul era încăpător, pronaosul era în formă ovală încadrat într-un dreptunghi perfect al bânelor de lemn care îl înconjura. Cerimea acoperită cu o pânză pictată, pereții simpli pe care se găseau agățate câteva icoane. Avea un turn mareț din lemn și o cruce în vârf din lemn de salcâm.⁴³

BISERICA DE LEMN DIN DALBOȘEȚ

În anul 1757 Dalboșețul nu are biserică din lemn semnalată dar aici slujește preotul – paroh Stan Dimitrievici⁴⁴. Prof. V. Nemiș aduce în discuție existența unei biserici de lemn la Dalboșeț, în anul 1765, când o localizează pe Valea Satului, unde era odată nucleul satului. Biserica era construită din bârne de lemn, foarte simplă, avea turn clopotniță și la intrare avea un pridvor. Era numai din lemn și acoperită cu șindrilă. Pe turnul clopotniță avea o cruce

41 Ioan Dimitrie Suci, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului* pag.193, Doc. 106

42 Maxim Nestor(ovici) episcop de Caransebeș între 1728 – 1738.

43 Pr. D. Puia, *Biserici de odinioară*, manuscris dactilografiat aflat în Biblioteca prof. Gheorghe Rancu.

44 Ioan Dimitrie Suci, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului...*, p.231

mare din lemn, iar în interior era foarte bine înzestrată. Din biserica veche s-au păstrat, până târziu, trei icoane care au fost apoi pomenite într-o însemnare făcută de preotul Andrei Câmpianu în anul 1828 când s-a completat scrisoarea ce urma să fie pusă în cutia așezată la crucea noii biserici din zid. Avea Hramul *Nașterea Maicii Domnului*, sărbătoare transmisă și noii biserici din zid începută a se zidi în anul 1828⁴⁵.

BISERICA DE LEMN DIN GÂRBOVĂȚ

În statisticile Eparhiei Caransebeșului din anii 1751 și 1757, satul Gârbovăț nu apare cu biserică din lemn. Preotul D. Puia consemnează existența unei biserici din lemn la anul 1775, care avea Hramul Nașterea Maicii Domnului,⁴⁶ înlocuită apoi cu alta, tot din lemn, cu același hram, de dimensiuni reduse localizată

pe Dealul lui Anghel, iar într-o însemnare din anul 1788 este consemnat faptul că „biserica din bârne este destul de ruinată”. Avea iconostasul din scândură de stejar, deasupra ușilor împărătești era o icoană a Sf. Treimi având în stânga și în dreapta câte șase apostoli. Biserica din lemn din Gârbovăț este singura biserică amintită în 1857 de preotul N. Novacovici, descendent al unei vechi familii preoțești⁴⁷.

45 Gheorghe Rancu Bodrog, *Spiritualitatea populației almăjene...*, p. 734.

46 Daniel Alic, *Parohiile și protopopiatele Episcopiei Caransebeșului. Micromonografii*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017, p. 317.

47 Gheorghe Rancu Bodrog, *Spiritualitatea populației almăjene...*, p. 734.

BISERICA DE LEMN DIN LĂPUȘNICU MARE

*În localitatea Lăpușnicu Mare existența bisericii de lemn a fost în atenția mai multor cercetători, care au datat bisericuța de lemn diferit.⁴⁸ Astfel, preotul I. Nedici menționează în lucrarea sa: „biserica veche a fost construită din lemn pe locul unde se găsește azi grădina lui Dănilă Cojocaru nr. 167, cam la o distanță de 150-200 m de actuala biserică. Ea a fost construită cu osteneala enoriașilor pe la anul 1667-1670”, iar I. Bihoi⁴⁹ consemnează în cronică sa că a fost construită: „după comunicarea făcută din ordinul episcopului Ioan Gheorghevici al Vârșetului și Caransebeșului (1748 – 1769) în 1749 luna iulie în Lăpușnicu Mare era preot Iona Popovici având ca filie și comuna Mocerii”. În anul 1751⁵⁰ apare ca preot Ioan, (posibil să fie același preot menționat anterior) iar în anul 1757 se menționează că în Lăpușnicu Mare exista biserică de lemn ridicată în 1753 sub episcopul Ioan Gheorghevici, avea Hramul *Pogorârea Sf. Duh* preot fiind Ștefan al Pârului⁵¹.*

După pr. D. Puia, biserica de lemn din Lăpușnicu Mare era așezată peste apa satului, nu departe de cea actuală. După construcția celei de zid, lemnul din vechea biserică a fost achiziționat

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 735.

⁵⁰ Ioan Dimitrie Suci, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului* p. 193

⁵¹ *Ibidem*, p. 231.

de locuitorul Ilie Goanță pentru construcția unei case locuită până târziu. Nu se știe dacă a fost sfințită de arhiereu, nefiind nici o urmă scrisă, știrea păstrându-se doar oral. În biserica actuală, în podul coriștilor, s-a găsit o icoană veche care se presupune că ar fi aparținut bisericii de lemn.

Biserica era dreptunghiulară, construită din bârne, nu avea turn, un clopot mic era amplasat în apropierea ei. Pronaosul avea deasupra grinzi puternice, probabil în ideea construirii turnului clopotniță. Cerimea nu era boltită, era dreaptă și formată din grinzi puse una lângă alta, iar între ele erau căptușite cu lut. O astfel de așezare a planșeului dădea o mare stabilitate acoperișului care era din șindrilă. De la această biserică se mai păstrează o cruce veche, care, după opinia cercetătorilor, este cea mai veche cruce din Almăj, ridicată în avlia bisericii actuale în amintirea celei de lemn.⁵²

BISERICA DE LEMN DIN MOCERIȘ

Deși localitatea este atestată printre primele sate almăjene, prezența unei biserici de lemn este amintită mult mai târziu. În anul 1757 localnicii nu aveau biserică, dar este consemnat în documente parohul Ioan Popovici, mai mult ca sigur, preotul care slujea la Lăpușnicu Mare⁵³. Preotul D. Puia amintește de o biserică

⁵² Pr. D. Puia, *Biserici de odinioară*, manuscris dactilografiat aflat în Biblioteca prof. Gheorghe Rancu.

⁵³ Ioan Dimitrie Suci, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului* p. 231.

de lemn pe la anul 1760, care era construită la fel ca și celelalte biserici din zonă, netencuită iar în interior căptușită cu lut printre bârne. Avea iconostasul din lemn pe care se găseau două icoane de lemn foarte vechi – Icoana Mântuitorului și Icoana Fecioarei Maria – care încadrau ușa împărătească. Biserica acoperită cu șindrilă iar turnul construit din lemn solid dădea edificiului, în ciuda stării ei, o măreață prezență în mijlocul satului.⁵⁴

BISERICA DE LEMN DIN PĂTAȘ

Este semnalată la locul numit Între Pătașe, încă din anul 1750⁵⁵. În Statistica Eparhiei Caransebeșului apare în anul 1751 preot paroh fiind Pavel, apoi în anul 1757 apare menționată biserica ridicată sub episcopul Ioan Gheorghevici⁵⁶ slujită de „preot Borchescu”, om al locului. Până în anul 1792 a fost preot Ilie Milușescu după care a urmat Ioan Roșca, care au servit în biserica de lemn⁵⁷. În anul 1804, Pătașul avea biserică din nuiele lipite cu lut.⁵⁸ Biserica era slab construită, iar iconostasul era din nuiele și

54 Pr. D. Puia, *Biserici de odinioară*, manuscris dactilografiat aflat în Biblioteca prof. Gheorghe Rancu.

55 I. Lotreanu, *Monografia Banatului*, 1935, p. 317.

56 Ioan Dimitrie Suci, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului* p. 231.

57 Pr. V. Popovici, *Monografia comunei Pătaș*, Caransebeș, 1914, p. 33.

58 C. I. Buracu, *Din trecutul bisericilor din Almăj*, în „Foaia Diecezană”, nr. 20/1932, p. 6.

lipit cu lut. Fiind destul de veche, localnicii au fost nevoiți să clădească o altă biserică din lemn în anul 1807, lângă actuala biserică din zid, cu Hranul *Sf. Proroc Ilie*, păstrat și pentru biserică din zid existentă.⁵⁹

BISERICA DE LEMN DIN PRILIFEȚI

Preotul P. Ciucur⁶⁰ ne spune „din tradiția păstrată în popor, biserica de lemn ar fi fost așezată la aproximativ 30 – 40 m de actuala biserică din zid. Când locuitorul Nicolae Novăcescu (1891 – 1974) și-a săpat șanțurile pentru fundația casei au fost scoase la iveală resturi dintr-o cădelniță, vase sparte, pietre funerare (znamene) cărora localnicii nu le-au dat nici o importanță... Biserica veche a fost construită din lemn și a ars în războiul cu turcii din 1788, cum au fost arse atunci și alte biserici.”

Documentele scrise apar mai târziu. În anul 1751 este amintită biserica din Prilifeți în care a slujit preotul Gheorghe⁶¹ și în anul 1757, când biserica de lemn este pomenită ca fiind ridicată sub

⁵⁹ Pr. D. Puia, *Biserici de odinioară*, manuscris dactilografiat aflat în Biblioteca prof. Gheorghe Rancu.

⁶⁰ Pr. P. Ciucur, *Cronica parohiei Prilifeț*, manuscris dactilografiat aflat în Biblioteca prof. Gheorghe Rancu.

⁶¹ Ioan Dimitrie Suci, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*. pag. 231.

episcopul Ioan Gheorghevici, în anul 1750, paroh fiind Radu Popovici. Biserica a avut hramul *Adormirea Maicii Domnului*, sărbătoare păstrată și azi. Biserica de lemn este consemnată și la anul 1804, când în câteva sate almăjene avem deja biserici din zid.⁶² Biserica era din bârne, avea două uși, patru ferestre și o turlă de lemn acoperită cu șindrilă în care se afla un clopot la anul 1758. Sfânta masă era din lemn pe care se găseau acoperitoare țesute la război, două sfeșnice de lemn și unul de alamă, o cruce din lemn și un chivot tot din lemn. Proscomidierul era din scândură de stejar. Iconostasul era din lemn pe care se găseau patru icoane, două candelere de alamă, în fața icoanelor erau două sfeșnice din lemn. Biserica era încăpătoare, iar în pronaos se mai găseau încă trei icoane, păstrate până târziu în biserica de zid care a luat locul celei de lemn în anul 1831.⁶³

BISERICA DE LEMN DIN PRIGOR

Biserica apare în documente la anul 1744⁶⁴ ridicată sub episcopul Isaia⁶⁵, confirmată în anul 1751, preot fiind Dumitrașcu. În anul 1757, Putna avea preot pe Dumitrașcu de unde deducem că servea

62 C. I. Buracu, *Din trecutul bisericilor din Almăj*, în „Foaia Diecezană”, nr. 20/1932, p. 6.

63 Pr. D. Puia, *Biserici de odinioară*, manuscris dactilografiat aflat în Biblioteca prof. Gheorghe Rancu.

64 Ioan Dimitrie SUCIU, Radu CONSTANTINESCU, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului* pag. 231

65 Isaia Anton(ovici), al Aradului (de la 1731), administrează Eparhia Caransebeșului între 1741 și 1748 când este ales mitropolit de Karlovitz.

și la biserica din Prigor. Este cea de a doua biserică de lemn pomenită, ca vechime, în documente: „*această biserică din bârne a fost pe locul unde era casa bisericii, arsă de turci în războiul din 1788, iar în locul ei s-a ridicat altă biserică din nuiele, cum erau și-n alte sate*”⁶⁶.

Biserica de lemn era în mijlocul satului, construită din bârne de stejar avea turn și un clopot. Era în exterior netencuită, acoperită cu șindrilă bătută peste scândura de stejar. Biserica a avut Hramul *Sf. Ioan Cuvântătorul de Dumnezeu (Teologul)* pe care îl are și acum biserica din Prigor. Biserica din Prigor are antimis tipărit în anul 1770 sub episcopul Ioan Georgevici și dat parohiei sub Episcopul I. Sacabent la 24 august 1805 fiind sfințit pentru satul milităresc Prigor la anul 1792.⁶⁷

BISERICA DE LEMN DIN RUDĂRIA

Este menționată la anul 1750, când mai sunt amintite și alte două biserici de lemn, cea din Prilipeți și Bănia. Statistica Eparhiei Caransebeșului din anul 1751 amintește despre biserica din Rudăria în care slujea preotul paroh Stanis(I)av⁶⁸. Statistica din anul 1757

⁶⁶ Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat*, Timișoara, 1973 p. 122.

⁶⁷ Prot. Dr. Gh. Cotoșman, *Vechile antimise din bisericele Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului*, în „Mitropolia Banatului” nr. 4 – 6/1967, p. 263.

⁶⁸ Ioan Dimitrie Suci, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*. pag. 193

consemnează că Rudăria avea biserică de lemn, ridicată sub episcopul Ioan Gheorghevici în anul 1750, preot fiind același Stanislav Popovici, Hramul bisericii a fost la Înălțarea Domnului.

Biserica a fost construită din bârne, scundă, tencuită în exterior, avea un mare turn clopotniță în vârful căruia era așezată o cruce mare din lemn. Intrarea era prin pronaos, iar în față avea un pridvor acoperit cu șindrilă ca și biserica. Din biserica veche de lemn s-au păstrat trei icoane care au fost apoi luate de biserica nouă. Pridvorul era o noutate pentru bisericile din zona Almăj și se pare că a fost construit la îndemnul preotului care a venit din „țară”⁶⁹. Prof. V. Nemiș precizează⁷⁰: „că biserica de lemn din Rudăria a fost lângă casa Dr. Ion Sârbu o dovedește și faptul că în anul 1978, când s-au săpat șanțurile pentru introducerea apei potabile, s-au găsit în zonă șapte schelete umane din fostul cimitir, care era în jurul bisericii de lemn”.

BISERICA DE LEMN DIN ȘOPOTU VECHI

„Pe vechea vatră a satului, situată, pe un platou la poalele dealului Lepcini, loc cunoscut sub numele de Stupină, tradiția consemnează existența unei bisericuțe din nuiete căptușită cu lut

69 Pr. D. Puia, *Biserici de odinioară*, manuscris dactilografiat aflat în Biblioteca prof. Gheorghe Rancu.

70 V. Nemiș, *Bisericile din Almăj*, manuscris dactilografiat aflat în Biblioteca prof. Gheorghe Rancu.

(pământ amestecat cu paie). În urma unei ploi torențiale biserica a fost luată de furia apelor din care s-au păstrat câteva icoane adunate la vărsarea Ogașului în pârâul Șopot. Sătenii au construit altă biserică tot din lemn în fața celei actuale care a fost incendiată în „răzmerița cu turcii din 1788”. Tradiția orală este confirmată aici de descoperirea pietrei funerare (znamăn) a preotului Grigorie Badescu care semnează în matricolele bisericești încă din anul octombrie 1799⁷¹. Biserica din Șopot are Hramul *Înălțarea Sf. Cruci* (14 sept.), hram care a fost schimbat în anul 1827 de preotul Pavel Chimbir și pus în prima duminică după *Înălțarea Sf. Cruci*. La 18 aprilie 1756 episcopul Ioan Gheorghevici (1749 –1769) sfințește antimisul patriarhului Arsenie al IV-lea tipărit la Viena în 1743, pentru parohia Șopot.⁷²

Bisericile de lemn dispărute ale Banatului, deși nu prezentat particularități deosebite, fiind încadrate ca mod de construcție în arhitectura populară, ajută cercetătorii să înțeleagă evoluția arhitecturii lemnului și să-și întreprindă o viziune despre fenomenul cultural local. Dacă adăugăm și importanța spirituală a bisericilor și grija comunităților pentru păstrarea lor – chiar și numai în memoria colectivă – , se poate observa că acestea sunt singurele elemente care vorbesc despre modul în care bănățenii și-au construit adăposturile până în secolul al XVIII-lea.

71 Pr. P. Bogoevici, *Cronica parohială Șopot*, manuscris dactilografiat aflat în Biblioteca prof. Gheorghe Rancu.

72 Prot. Dr. Gh. Cotoșman, *Vechile antimise din bisericile Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului*, p. 281.